

Ewa Mikulska-Frindo (<https://orcid.org/0000-0002-9481-371X>)

Uniwersytet WSB Merito we Wrocławiu

Dwudziestolecie międzywojenne w Austrii w wybranych opowiadaniach Aloisa Vogla

Alois Vogel, zmarły przed dwiema dekadami (1922–2005) austriacki poeta, prozaik i założyciel kręgu literackiego Podium¹, jest znany polskim czytelnikom dzięki przekładom powieści *Rzucony cień*, *Całkowite zaćmienie*, *Dom w kolorze fiołków*, *Za dzień za rok*, dwujęzycznemu wyborowi tekstów *Der Wald aus Porphyry / Porfirowy las* oraz tomowi wierszy *Z ogrodów Tanatosa* i zbiorowi opowiadań², które są przedmiotem niniejszego artykułu. Chodzi o teksty traktujące o dwudziestolecu międzywojennym, a szczególnie o temacie uważanym za tabuizowany, czyli wojnie domowej w lutym 1934 roku, która doprowadziła do końca demokracji parlamentarnej, a w rezultacie w maju tego samego roku do przejęcia władzy przez tzw. autorytarny Ständestaat³. Austriacki historyk Gerhard Botz uważa, że lata

¹ Zaangażowaniu Aloisa Vogla w działalność Kręgu literackiego Podium poświęcone są obszernie fragmenty monografii K. Huszczy *Krąg literacki PODIUM. Studium socjologiczno-literackie*, Kraków 2023.

² A. Vogel, *Rzucony cień*, przeł. I. Maślarz, Kraków 1984; *Całkowite zaciemnienie*, przeł. I. Maślarz, Kraków 1987; *Dom w kolorze fiołków*, przeł. E. Mikulska-Frindo, Wrocław 2001, *Za dzień za rok*, przeł. E. Mikulska-Frindo, Wrocław 2008; *Der Wald aus Porphyry / Porfirowy las*, J. Rzeszutnik (red.), Wrocław 1998; *Z ogrodów Tanatosa*, K. Huszcza (red.), Wrocław 2007; *Opowiadania Aloisa Vogla w przekładach literackich studentów filologii germańskiej*, E. Mikulska-Frindo (red.), Wrocław 2010. Jak wspomina K. Huszcza, po raz pierwszy w Polsce ukazały się cztery wiersze poety w antologii współczesnej poezji austriackiej *W błękitach kształt swój odmalować* w 1972 roku, w 1990 nowela *Rzadki gość* została zamieszczona w antologii fantastycznej noweli austriackiej *Spotkanie poza czasem*. Oba zbiory ukazały się pod red. S. H. Kaszyńskiego. Wiersze A. Vogla znalazły się również w dwujęzycznej antologii *Moderne österreichische Lyrik / Współczesna poezja austriacka* pod red. D. Müller-Ott i J. Ziemskiej. Zob. K. Huszcza, *Posłowie*, [w:] *Z ogrodów Tanatosa*, Wrocław 2005, s. 67.

³ Dyktaturę austrofaszystowską wprowadził kanclerz Engelbert Dollfuß w maju 1934 roku, ustanawiając „państwo stanowe” (Ständestaat). Jednym z zasadniczych składników ideologii austrofaszystowskiej była ideologia ojczyzniana, która zawierała gloryfikację własnego państwa i narodu. Zob. E. Alabrudzińska: „Państwo bez narodu”? Kwestie tożsamościowe a zagrożenie suwerenności Austrii w latach 1918–1938, „Dzieje Najnowsze”, vol. 15, nr 4/2023, s. 5–16, E. Czerwińska-Schupp, *Faszyzm austriacki (1934–1938) – założenia filozoficzno-ideowe, ustrojowe i praktyka polityczna*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” t. I, nr 2/2012, s. 87–100.

1933/1934 są „centralnym problemem najnowszej historii Austrii”⁴. Jak pisze Ulrich Weinzierl, krótko po wydarzeniach lutowych 1934 roku powstało prawie dwieście tekstów, nie licząc listów i pamiętników: „Lutowe walki wstrząsnęły niezliczonymi intelektualistami i artystami na całym świecie, w stopniu, który można porównać jedynie z reakcjami na hiszpańską wojnę domową”⁵. Tak starcia robotników z policją wspomina w swoich *Dziennikach* Tomasz Mann:

W Wiedniu trwają walki. Robotnicy bronią się dzielnie. Ale partia jest już zakazana, przywódcy aresztowani. Dollfuss chce przez zgniecenie marksizmu „mieć wolne ręce do zwalczania narodowego socjalizmu”. Mieszczańska prasa wychwala zwycięstwo autorytetu państwa, o który się walczy wszelkimi wojskowymi środkami. Wydaje się szaleństwem, że rząd wrogi nazizmowi niszczy swoich naturalnych sprzymierzeńców, a postawa mieszczaństwa jest idiotyczna, tak jak w Niemczech⁶.

W opowiadaniach Vogla poruszane są również wątki dochodzenia do władzy narodowych socjalistów, próbujących obalić austrofaszystowski reżim w lipcu 1934 roku. Tematycznie teksty te są związane z wydaną w 1977 roku powieścią *Schlagschatten / Rzucony cień*, której akcja rozgrywa się w roku 1934 między powstaniem robotników w lutym i nieudanym puczem narodowych socjalistów w lipcu tego samego roku. Wypadek chłopca – syna Hansa Brünnera, ukrywającego się uczestnika lutowych rozruchów, jego żony Leni i Richarda Wohllebena, leśnika, członka Heimwehry – zbliża tych troje ludzi, doprowadzając do konfrontacji poglądów i postaw oraz zmusza do dokonywania dramatycznych wyborów moralnych. Chłopiec trafia na jakiś czas pod opiekę rodziców Richarda mieszkających w leśniczówce na peryferiach Wiednia, co umożliwia konfrontację poglądów jego matki z przekonaniami jej politycznego oponenta i zbliżenie się tych dwóch postaci. Vogel analizuje te same wydarzenia z perspektywy trzech kontrastujących ze sobą protagonistów, za każdym razem uwypuklając nowe aspekty przedstawiane z perspektywy danego bohatera. August Obermayer określa ten styl pisania jako realistyczny „z wieloma personalnymi narracjami, wewnętrznym monologiem, a przede wszystkim zązębiającymi się ze sobą wydarzeniami, który rozwijają się poprzez retrospektywne łańcuchy myśli i skojarzeń”⁷.

Fakt, że Vogel zajął się stabuizowanym tematem wydarzeń 1934 roku w Austrii, uważa się za pionierskie dokonanie⁸. Fragment *Rzuconego cienia* znalazł się w to-

⁴ G. Botz, *Die Ausschaltung des Nationalrates und die Anfänge der Diktatur Dollfuß' im Urteil der Geschichtsschreibung von 1933 bis 1973*. [w:] tegoż, *Vierzig Jahre danach. Der 4. März 1933 im Urteil von Zeitgenossen und Historikern*. Wien 1973, s. 57.

⁵ U. Weinzierl, *Die Schriftsteller und der Februar 1934*. [w:] tegoż, *Februar 1934. Schriftsteller erzählen*, Wien, München 1986. (3. wyd.), s. 139.

⁶ T. Mann, *Dzienniki 1933–1934*, przeł. Irena i Egon Naganowscy, Poznań 1995, s. 163.

⁷ A. Obermayer, *Nachwort*, [w:] A. Obermayer, W. Schmidt-Dengler (red.), *Alois Vogel. Jahr und Tag Pohanka. Roman und 11 Erzählungen*, Wien, München, 2000, s. 367. Jeśli nie zaznaczono inaczej, tłumaczenia cytatów pochodzą od autorki tekstu.

⁸ A. Obermayer, *Die Romane Alois Vogels*, „Österreich in Geschichte und Literatur”, vol. 256, nr 1/1992, s. 34.

mie *Februar 1934. Schriftsteller erzählen*⁹ wydanym z okazji pięćdziesięciolecia tych wydarzeń obok tekstów m.in. Stefana Zweiga, Oskar Marii Grafa, Manèsa Sperbera, Rudolfa Brunngrabera, Ericha Frieda, Hermanna Hakla, Dorothei Zeemann i Anny Seghers.

Większość omawianych w niniejszym artykule opowiadań: *Księżniczka Trebizondy* (*Opowieść Bożonarodzeniowa*), *Kwartet*, *Pidżama dla pana Dworzaka*, *Wielki taniec* i *Zielony fartuch* jest dostępna po polsku w tomie *Opowiadania Aloisa Vogla w przekładach literackich studentów filologii germańskiej*. Opowiadanie *Unkeuschheit und Standesgericht* zostało po raz pierwszy opublikowane w trzecim tomie dzieł zebranych¹⁰, natomiast *Taubengurren* pochodzi z manuskryptu udostępnionego przez autora.

Księżniczka Trebizondy (*Opowieść Bożonarodzeniowa*) nadana po raz pierwszy w austriackim radiu ORF w dwóch częściach 10.2. i 15.2. 1985 roku¹¹, opublikowana drukiem w trzecim tomie dzieł wydanych autora w 2000 roku, tematycznie nawiązuje do wspomnianej wcześniej powieści. Znaleźć tu można znane z niej postaci leśnika i jego żony oraz dwunastoletniego chłopca, którym starsze małżeństwo opiekuje się przez jakiś czas. Vogel opisuje historię spotkania zantagonizowanych ze sobą ludzi o odmiennych poglądach politycznych, które początkowo zdają się dzielić bohaterów, lecz kiedy potrzebna jest pomoc dziecku, okazują oni humanitarną postawę i nie zważają na dzielące ich różnice. Małżeństwo leśników o konserwatywnych poglądach bliskich ówczesnej władzy najpierw przyjmuje u siebie Helmuta, chłopca, którego ojciec brał udział w walkach po stronie robotników i dlatego musi się ukrywać, a potem Ilzę Fröschel, której ojciec policjant prawdopodobnie śmiertelnie się postrzelił podczas czyszczenia służbowej broni, a matkę zamknięto w zakładzie psychiatrycznym. Przed tym wypadkiem dzieci doskonale się ze sobą dogadywały, choć matka dziewczynki nie patrzyła na te kontakty przychylnym okiem. W atmosferze pełnej życzliwości i ciepła, w otoczeniu zwierząt gospodarskich dzieci mogą spędzać czas z dala od miasta na świeżym powietrzu, dzięki leśnikowi poznają otaczającą ich przyrodę, a leśniczyna zapewnia im strawę i matczyne ciepło. Jednak bezdusznosc aparatu państwowego, wyrażająca się w wydaniu nakazu oddania dziewczynki do domu dziecka z powodu złych warunków sanitarnych w leśniczówce, braku dostępu do szkoły oraz możliwości chodzenia do kościoła, oznacza koniec tej idylli. Niepogodzona z tą sytuacją Ilza, której nikt nie pytał o zdanie w sprawie zmiany miejsca zamieszkania, ucieka z placówki, gubi się w drodze do domu leśników i zamarza w zimowym lesie. Helmut, towarzysz jej zabaw, wraz z dorosłym synem leśników, znajduje ją „siedzącą pod baldachimem gałązek, wyprostowaną i uśmiechniętą – jak księżniczka w srebrze i w bieli”¹²!

⁹ U. Weinzierl, *Die Schriftsteller und der Februar 1934...*

¹⁰ A. Vogel, *Alois Vogel. Jahr und Tag Pohanka. Roman und 11 Erzählungen*, A. Obermayer, W. Schmidt-Dengler (red.), Wien 2000.

¹¹ A. Vogel, *Die Prinzessin von Trapezunt. (Eine Weihnachtsgeschichte)*, [w:] A. Obermayer, W. Schmidt-Dengler (red.), *Alois Vogel. Jahr und Tag Pohanka. Roman und 11 Erzählungen*, Wien 2000, s. 259–282. A. Vogel, *Księżniczka Trebizondy (Opowieść Bożonarodzeniowa)*, przeł. M. Kordel-Szcześniak, [w:] E. Mikulska-Frindo (red.), *Opowiadania Aloisa Vogla w przekładach literackich studentów filologii germańskiej*, Wrocław 2010, s. 7–24.

¹² A. Vogel, *Księżniczka Trebizondy...*, s. 24.

Opowiadanie to – podobnie jak powieść *Rzucony cień* – zawiera artystycznie przetworzone elementy autobiograficzne. Pisarz przyznał w jednym z wywiadów, że, będąc dwunastoletnim chłopcem, przez jakiś przebywał pod opieką w domu leśniczego na górze Leopoldsberg pod Wiedniem¹³. Jego ojciec był przez dziewięć lat bezrobotny, zatem taka pomoc była dla rodziny nieoceniona.

Kwartet wyemitowano w radiu w 1988 roku, drukiem tekst ukazał się w trzecim tomie dzieł zebranych¹⁴. Dzięki motywowi lustra, w którym odbijają się muzycy podczas koncertu w prywatnym mieszkaniu, bohater powraca pamięcią do wydarzeń po 1934 roku, które wymusiły zmianę składu muzyków, brakuje m.in. Franza, który „wiadomo, dlaczego zniknął, jednak gdzie, o tym nawet w rodzinie istnieją jedynie przypuszczenia”¹⁵. W tekście mieszają się płaszczyzny czasowe, co sprawia, że czytelnik może się dowiedzieć, jak potoczyły się dalsze losy poszczególnych bohaterów. Richard, inny muzyk z dawnego zespołu, który w latach trzydziestych pozwala sobie na żarty wobec Żydów, kilka lat później zostaje zarządcą budynku odebranego żydowskiemu właścicielowi. Narrator rozprawia się z mitem o powszechnej niewiedzy o losie żydowskich współobywateli:

Ach, ale większość ludzi przecież nic nie wiedziała [...] Nic nie wiedzieli! Widzieli, jak tamci klęczeli na chodniku, zmywając krzyże. Widzieli wybite szyby wystawowe i ograbione sklepy. Świątynie też nie spłonęły niezauważone. Nienawiść zasiano już dużo wcześniej. Po prostu nie widziano w tym nic złego¹⁶.

Opowiadanie kończy zapowiedź kolejnego utworu podczas tego koncertu pt. „Dies irae, dies illa”, będącym mszą za zmarłych. Można powiedzieć, że pod wieloma względami *Kwartet* pośrednio nawiązuje do napisanego w Meksyku opowiadania Anny Seghers *Za białym murem*, w którym wspomnienia z dawnych lat w ojczyźnie przywołuje przejście przez pustą bramę w białym murze i wołanie bohaterki za pomocą dawnego imienia. U Vogla symbolem pozwalającym na sięgnięcie do przeszłości jest lustro, które „umożliwia widok w głąb”¹⁷. Podobnie jak autorka *Tranzytu* Vogel przedstawia różne losy bohaterów w czasach przed dojściem do władzy narodowych socjalistów i po 1933 roku: poległych na froncie lub podczas alianckich bombardowań, zamordowanych w obozach lub emigrantów, sprawców będących zwolennikami reżimu oraz konformistów zwanych „mitläuferami”.

¹³ A. Vogel, *Alois Vogel im Gespräch mit Alois Eder und Maria Seitz*, <https://www.litges.at/etce-tera/interviews/alois-vogel> [dostęp: 17.02.2025].

¹⁴ A. Vogel, *Das Quartet*, [w:] A. Obermayer, W. Schmidt-Dengler (red.), *Alois Vogel. Jahr und Tag Pohanka. Roman und 11 Erzählungen*, Wien 2000, s. 351–358. Zob. A. Vogel, *Kwartet*, przeł. A. Zalewska, [w:] E. Mikulska-Frindo (red.), *Opowiadania Aloisa Vogla...*, s. 25–31.

¹⁵ A. Vogel, *Kwartet...*, s. 28.

¹⁶ A. Vogel, *Kwartet...*, s. 29–30. Podobny wątek występuje w powieści *Calkowite zaciemnienie*, kiedy 12.3.1945 roku podczas nalotu bombowego Franz Prannowitz spotyka w schronie przeciwlotniczym starą Żydówkę, która uzmysławia mu rozmiary prześladowań ludności żydowskiej.

¹⁷ A. Vogel, *Kwartet...*, s. 31.

W nieopublikowanym opowiadaniu *Taubengurren* [Gruchanie gołębi] wspomnienia przywołuje z kolei gruchanie gołębi, które przerywa sen narratorowi. Ptaki przypominają mu te, które w dzieciństwie obserwował z mieszkania babci w czynszowej kamienicy. Choć protagonista żyje w nader skromnych warunkach, nie pamięta, żeby zazdrościł czegokolwiek dzieciom z zamożniejszych domów. Jego życie jest pełne rodzinnego ciepła i dziecięcej bez troski: czasami chodzi z ojcem do teatrzyku lalkowego, ogląda ilustracje w kalendarzu babci, który prawdopodobnie był jedyną lekturą tej prostej kobiety, a ona sama lepiej mówiła po czesku niż niemiecku. Z matką chadza na pobliskie wzgórza Laaerbergu, gdzie chłopiec może bawić się do woli. Urządzają sobie również piesze wycieczki z dzielnicy Favoriten na łąki Prateru lub na wiedeński Cmentarz Centralny. Wydarzeniem, które na zawsze wryło się młodemu bohaterowi w pamięć – było to rok przed rozpoczęciem szkoły – jest podpalenie Pałacu Sprawiedliwości piętnastego lipca 1927 roku, nazywane często punktem zwrotnym Pierwszej Republiki Austrii¹⁸. Wydany dzień wcześniej niesprawiedliwy wyrok uniewinniający sprawców śmierci dziecka i inwalidy wojennego podczas starć socjaldemokratów z prawicą w miejscowości Schattendorf w styczniu 1927 roku spowodował wybuch niezadowolenia w robotniczym środowisku. Partia socjaldemokratyczna zapowiedziała w stolicy Austrii wielką manifestację. Władze nie chciały rozmawiać z robotnikami, sytuacja coraz bardziej się zaogniała, dlatego partyjni przywódcy próbowali odwołać demonstrację. Ten plan się nie powiódł, rozwścieczony tłum podpalił Pałac Sprawiedliwości, wtedy do akcji wkroczyła policja, strzelając do demonstrantów z ostrej broni. Zginęło osiemdziesiąt dziewięć osób, ponad tysiąc było rannych¹⁹.

Franzowi, kilkunastoletniemu kuzynowi protagonisty, który maszerował z kolegami z drukarni do centrum miasta, udało się ująć z życiem, ponieważ schował się w załomie budynku. Te dramatyczne zajścia fascynują kilkulatka, który nie zdaje sobie sprawy z ich powagi, nie ma pojęcia, co się stało i z jakiego powodu. Z okien mieszkania rodziców widzi słup gęstego dymu ponad dachami domów, a w jego dziecięcej wyobraźni maluje się taki obraz: „Nie wiedział, gdzie znajduje się płonący pałac. Nie wiedział też, dlaczego płonie. Kojarzył to słowo z domem księcia, pięknymi kobietami, wspaniałymi salami i mnóstwem służących. Pałace znał tylko z książek z bajkami”²⁰. Podekscytowane dziecko zastanawia się, czy zdołano uratować pałacowe konie. Nie zauważa, że niektórzy mieszkańcy jego domu zniknęli, dopiero dużo później dowiaduje się, że zostali aresztowani. Narrator przypomina sobie kolejne pożary w rodzinnym mieście: ten w listopadzie 1938 roku, kiedy płonęła synagoga przy placu Humboldta, i ten będący skutkiem alianckich nalotów na Wiedeń, kiedy został uszkodzony dom jego rodziców. Kończy te rozważania konstatacją, że tamtego piętnastego lipca nikt się spodziewał, że sprawy przybiorą taki obrót. Wydarzenie

¹⁸ H. Konrad, 1927: *Justizpalastbrand. Zentraler Wendepunkt der Ersten Republik*, <https://hdgoe.at/justizpalastbrand> [dostęp: 18.02.2025].

¹⁹ A. Kożuchowski, *Czerwona i czarna*, „Polityka”, 19.07.2008, <https://www.polityka.pl/archiwumpolityki/1872752,1,czerwona-iczarna.read> [dostęp: 18.02.2025].

²⁰ A. Vogel, *Taubengurren*, manuskrypt.

to jeszcze bardziej zradyzalizowało politykę wewnętrzną, w opowiadaniu widoczne są również podziały, które powiększają się w bliższej i dalszej rodzinie protagonisty.

Z podobnej dziecięcej perspektywy relacjonowane są wydarzenia w opowiadaniu *Unkeuschheit und Standesgericht*²¹ [Nieczystość i sąd doraźny] opublikowanym w trzecim tomie *Dziel zebranych*. Akcja toczy się około 1934 roku. Jak pisze August Obermayer, wydarzenia tego roku zadały Pierwszej Republice śmiertelny cios i były traumatycznym przeżyciem dla dwunastoletniego wówczas Aloisa Vogla²². Klimat opowiadania przypomina atmosferę poprzedniego tekstu: widoczne jest napięcie między beztroską atmosferą panującą w położonej nad Dunajem rybackiej chacie rodziców kolegi dwunastoletniego bohatera, a wydarzeniami politycznymi rozgrywanymi się w kraju. Nad rzeką chłopcy mogą realizować swoje chłopięce marzenia, bawić się w Indian, wyobrażać sobie, że maszerują przez tropikalne lasy Afryki czy podglądać opalających się nago ludzi, a wieczorem jeść ryby smażone na ognisku. Z jednej strony fascynującym, a z drugiej przerażającym dla dwunastolatka przeżyciem są walki robotników z policją, które bohater obserwuje z okien mieszkania rodziców. W tym dniu uczniowie zostali zwolnieni z lekcji, w drodze do domu protagonista widzi stojące na torach tramwaje na znak strajku generalnego, robotników ustawiających barykady, a potem słyszy pierwsze strzały i jest świadkiem regularnych walk:

Na rogu ulicy stał ciemnozielony pojazd, z którego wystawały dwie lufy karabinów maszynowych. Za nim zebrała się spora grupa policjantów w stalowych hełmach na głowie, z karabinem w ręku. To było bardzo ekscytujące. Nie zwracał już uwagi, co mówili rodzice. Widział tylko, jak opancerzony samochód jedzie powoli w kierunku Quellenstraßenhofu, a pochyleni policjanci podążają za nim z opuszczonymi karabinami. Po kilku minutach od zniknięcia oddziału rozległ się ciężki ogień z broni maszynowej. Zobaczył kilku wycofujących się policjantów. Dwóch z nich wciągnęło zakrwawionego towarzysza do bramy. Potem rozległa się mocniejsza detonacja, a po chwili opancerzony samochód szybko zawrócił²³.

Po powrocie do szkoły po tygodniowej przerwie zaszło wiele widocznych zmian. Chłopcy opowiadają sobie o minionych wydarzeniach: „[...] wszyscy doświadczyli niesamowicie ekscytujących rzeczy, tylko niektórzy byli bardzo spokojni, ich ojcowie zniknęli, uciekli lub zostali aresztowani”²⁴, niewygodni nauczyciele stracili pracę, a każda lekcja zaczynała się od modlitwy. Podobnie jak po podpaleniu Pałacu Sprawiedliwości następuje pogłębienie istniejących podziałów społecznych. W dalszej rodzinie bohatera są osoby, które bezpośrednio ucierpiały w wojnie domowej: kuzyn Fritz musiał uciekać do Czechosłowacji, a wujka Flurla internowano w Wöllersdorfie. Między rodzicami protagonisty dochodzi do spięć na tym tle, ojciec

²¹ A. Vogel, *Unkeuschheit und Standesgericht*, [w:] A. Obermayer, W. Schmidt-Dengler (red.), *Alois Vogel. Jahr und Tag Pohanka. Roman und 11 Erzählungen*, Wien 2000, s. 283–300.

²² A. Obermayer, *Nachwort*, [w:] A. Obermayer, W. Schmidt-Dengler (red.), *Alois Vogel. Jahr und Tag Pohanka. Roman und 11 Erzählungen*, s. 375.

²³ A. Vogel, *Unkeuschheit und Standesgericht...*, s. 291.

²⁴ A. Vogel, *Unkeuschheit...*, s. 292.

jest zdania, że trzeba pomóc żonie wujka, natomiast matka jest temu przeciwna, uważa, że nie powinni niepotrzebnie się narażać i uchodzić za sprzymierzeńców „czerwonych”.

Reperkusje lutowych zamieszek są odczuwalne w lecie 1934 roku, kiedy bohater przebywa u kolegi Toniego, gdzie jest świadkiem poszukiwania zbiegłego członka Schutzbundu przez wodną i konną policję, co chłopiec znów uznaje za nadzwyczaj ekscytujące. I choć za podanie informacji o „zdajcy” i „wrogu państwa” przechodzącym w swoim mieszkaniu materiały propagandowe wyznaczono nagrodę wysokości stu szylingów, co odpowiadało wówczas solidnej miesięcznej pensji, nikt z okolicznych mieszkańców nie ma zamiaru go wydać.

Opowiadanie *Pidżama dla pana Dworzaka* zostało wyemitowane przez radio ORF 16.8.1986 roku, w tym samym roku ukazało się w czasopiśmie „Literatur und Kritik”, a sześć lat później w „Politik in Österreich”²⁵. Jak stwierdza August Obermayer, w tekście tym widać typową dla Vogla uczciwość wobec sprawców ekscesów motywowanych politycznie, innymi słowy, krytykuje on występki prawicy w takim samym stopniu, jak przewiny „czerwonych”²⁶. Franciszek Dworzak, człowiek o konserwatywnych poglądach, „całkowicie ukształtowany przez wiarę przodków”²⁷ pozwala sobie na cięte uwagi wobec politycznych przeciwników i odmawia wstąpienia do lewicowych związków zawodowych, zostaje ciężko pobity i zwolniony z pracy. Z pomocą sześciuosobowej rodzinie, której mężczyzna jest jedynym żywicielem, niespodziewanie przychodzi pan Bojanowsky, mąż zaufania socjaldemokratów, oferując miejsce na wakacyjnym obozie ich najstarszemu synowi. Działanie Bojanowskiego jest motywowane zwykłą ludzką solidarnością wobec ludzi znajdujących się w potrzebie: „Każdy w domu wiedział bowiem, co znaczyło z jednej skromnej robotniczej pensji wykarcić i ubrać sześciuosobową rodzinę oraz na czas zapłacić czynsz każdego pierwszego dnia miesiąca”²⁸.

Sytuacja ekonomiczna rodziny Dworzaków ulega znacznej poprawie, kiedy po powstaniu robotników w lutym 1934 roku, na miejsce zwolnionych członków socjalistycznych organizacji aktywnie zaangażowanych w walki zaczęto zatrudniać nowych pracowników o chrześcijańsko-patriotycznych poglądach. Pani Dworzak, uchodząca za gorliwą katoliczkę, daje wówczas alibi panu Bojanowskiemu oskarżanemu o udział w walkach robotników z rządzącymi. Kiedy po aneksji Austrii w marcu 1938 roku pan Dworzak zostaje aresztowany przez Gestapo i wysłany

²⁵ A. Vogel, *Alois Vogel. Jahr und Tag Pohanka. Roman und 11 Erzählungen...*, s. 377.

²⁶ A. Obermayer, *Nachwort...*, s. 373. Jak zauważa Andrew Baker, bezstronność Vogla w *Schlagschatten* można przypisać okolicznościom jego wychowania w rodzinie, na czele której stał ojciec aktywny na lewicy, lecz matka wywodziła się ze środowiska chrześcijańsko-społecznego, zob. A. Barker, *Charting February 1934: Karl Kraus, Anna Seghers, Friedrich Wolf, Alois Vogel*, [w:] tegoż: *Fictions from an Orphan State. Literary Reflections of Austria between Habsburg and Hitler*, Martlesham 2012, s. 134. Stwierdzenie to można odnieść również do opowiadań pisarza.

²⁷ A. Vogel, *Pidżama dla pana Dworzaka*, przeł. M. Szebla, [w:] E. Mikulska-Frindo (red.), *Opowiadania Aloisa Vogla...*, s. 33.

²⁸ A. Vogel, *Pidżama...*, s. 34.

do Dachau, pan Bojanowsky ponownie wspiera rodzinę Dworzaków, zbierając potajemnie drobne sumy wśród okolicznych mieszkańców. Jak konstatuje Obermayer, okazuje się, że w politycznej histerii liczy się tylko człowieczeństwo i że mimo niesprzyjających okoliczności możliwa jest humanitarna postawa²⁹. Można by rzec, cytując Annę Seghers, że najważniejsze jest to, „żeby jeden drugiego nie opuszczał w nieszczęściu”³⁰.

W dwóch następnych opowiadaniach *Wielki taniec* i *Zielony fartuch* wydarzenia roku 1934 pojawiają się jedynie na marginesie. *Wielki taniec*³¹ przedstawia historię miłosną dwojga młodych ludzi rozgrywającą się w burzliwych czasach, czego zdaje się nie zauważać Elisabeth, zakochana bohaterka – dziewczyna naiwna i niezorientowana w polityce –, która w drodze powrotnej z balu karnawałowego pada ofiarą strzelaniny podczas zamieszek w lutym 1934 roku. Śmierć tej młodej osoby jest zupełnie przypadkowa i pozbawiona sensu: „Po zakończeniu walk zbierano poległych i rannych; stwierdzono wtedy, że dziewczyna zginęła na miejscu, zabita jednym strzałem”³².

Fartuch, który narrator widzi podczas wizyty u rodziców znajomego rzeźbiarza u jego matki, staje się pretekstem – podobnie jak gruchanie gołębi czy postacie odbijające się w lustrze we wcześniejszych opowiadaniach – do snucia opowieści o dawnych czasach, kiedy ojciec artysty pracował w jednym z rzekomo najlepszych hoteli w kraju. Noszony przez niego tytułowy zielony fartuch „zawsze musiał być czysty i wyprasowany, żadnych plam ani zagnieceń! A co pan myśli, to był hotel pierwszej klasy [...] Tam wszystko musiało być lśniąco czyste. W każdym razie z wierzchu”³³. O lutowych zamieszkach w opowiadaniu *Zielony fartuch* wspomina się jedynie na marginesie, przywołując fakt, że w hotelu ukrywało się wtedy „dwóch uciekinierów, do których strzelano na osiedlu robotniczym w Wiedniu”³⁴. Jednocześnie pojawiają się tam również bohaterowie należący do wówczas jeszcze nielegalnej NSDAP, którzy po wojnie prowadzą dobrze prosperujące firmy. W hotelowym mikrokosmosie odzwierciedla się niejako makrokosmos społeczeństwa

²⁹ A. Obermayer, *Nachwort...*, s. 373.

³⁰ A. Seghers, *Tranzyt*, przeł. W. Jedlicka, Warszawa 1975, s. 248.

³¹ A. Vogel, *Der große Tanz*, [w:] tegoż: *Das Fischgericht. Tagtraumerzählungen*, Wien, München 1982, s. 9–17, zob. Także A. Vogel, *Der große Tanz*, [w:] Obermayer A., Schmidt-Dengler W. (red.), *Pulkauer Aufzeichnungen und andere Prosa*. Wien, Frankfurt a.M. 2001, s. 157–165. Opowiadanie ukazywało się w części pod tytułem *Licht in der Nacht* w gazetach: *Sonntagsblatt*, Hamburg 25.1.1959, *Wiener Zeitung* 12.11.1959, *Oberösterreichische Nachrichten* 7.12.1960, *Esslinger Zeitung* 1.2.1975. Zostało również dwukrotnie wyemitowane przez ORF, Ö1 10.3.1983 i 2.1.1997.

³² A. Vogel, *Wielki taniec*, przeł. M. Zborowska, [w:] E. Mikulska-Frindo (red.), *Opowiadania Aloisa Vogla...*, s. 50.

³³ A. Vogel, *Zielony fartuch*, przeł. M. Pałyga, [w:] E. Mikulska-Frindo (red.), *Opowiadania Aloisa Vogla ...*, s. 52. Opowiadanie *Die grüne Schürze* wyemitowano w ORF 27.12.1985, wydano drukiem w czasopiśmie „Literatur und Kritik” w 1988 roku. Ukazało się również w trzecim tomie dzieł zebranych A. Vogla, zob. Vogel A., *Die grüne Schürze*, [w:] A. Obermayer, W. Schmidt-Dengler (red.), *Alois Vogel. Jahr und Tag Pohanka. Roman und 11 Erzählungen*, Wien 2000, s. 343–350.

³⁴ A. Vogel, *Zielony fartuch...*, s. 53.

z perspektywy człowieka, który nie odgrywa większej roli ani w hotelu, ani w państwie i być może właśnie dzięki temu był w stanie zachować swoje człowieczeństwo, stwierdza August Obermayer³⁵.

Podsumowanie

W opowiadaniach traktujących o czasach międzywojennych w Austrii można znaleźć wiele wątków i postaci znanych z powieści *Rzucony cień* i *Calkowite zaciemnienie* oraz innych tekstów³⁶, np. chłopca z robotniczej rodziny, któremu pomaga rodzina leśników (*Księżniczka Trebizondy*), lekarza nieodpłatnie leczącego potrzebujących (*Kwartet*), sąsiada wspierającego rodzinę w potrzebie (*Pidżama dla pana Dworzaka*), ciocię, która ukrywała Żydówkę (*Kwartet*) czy kuzyna Franza, pracownika drukarni (*Unkeuschheit und Standesgericht, Taubengurren*). Również wiele motywów jest wspólnych: ostre podziały między zwolennikami różnych ugrupowań politycznych, wszechobecna bieda, a jednocześnie paradoksalnie zaskakująca w takich warunkach solidarność międzyludzka. Dość typowym zabiegiem jest również często widoczny kontrast między zagrażającym bohaterom światem zewnętrznym a ich pełnym ciepła i wzajemnej dbałości życiem rodzinnym i sąsiedzkim. Kolejną cechą jest dość stereotypowy podział ról na kobiece i męskie. Poza małymi wyjątkami, do których można zaliczyć Leni Brünner z *Rzuconego cienia*, w tekstach Vogla kobiety nie interesują się polityką, na ten temat rozmawiają głównie mężczyźni (*Pidżama dla pana Dworzaka, Wielki taniec, Unkeuschheit und Standesgericht*).

Również technika narracji określanej mianem narracji asocjacyjnej lub „asocjacyjnej retrospektywy”³⁷, która rozwija się nie przez upływ czasu i związaną z nim logikę, lecz przez wyzwalane przez pamięć emocje. Narracja prowadzona z perspektywy zwykłych ludzi z historycznymi wydarzeniami w tle to kolejne podobieństwo łączące omawiane opowiadania z powieściami *Rzucony cień* i *Calkowite zaciemnienie*. Stefan Kaszyński podkreśla, że „Vogel jest znakomitym obserwatorem i czułym kronikarzem historii najnowszej. Interesują go jednak nie tyle wielkie wydarzenia polityczne, które stanowią tło jego powieści, ile życie codzienne w dramatycznych dla dziejów Austrii czasach”³⁸. Edward Białek uważa, że „pisarstwo Aloisa Vogla, w istocie swej zaangażowane, jest politycznie indyferentne, autor unika deklaracji światopoglądowych, porusza się między frontami, a sposób ukazywana przeszłości Austrii jest odheroizowany i pozbawiony u dramaturgizacji i monumentalizacji”³⁹. W podobnym tonie brzmi recenzja *Rzuconego cienia*: „Vogel nie opowiada nam historii tworzonej w czasie spotkań politycznych, przemówień w gabinetach

³⁵ A. Obermayer, *Nachwort...*, s. 373.

³⁶ Cykle 10 sehr zufällige Erinnerungen an die 30er Jahre i Überlegungen des alten Mannes w tomie *Vom austriakischen Ringelspiel und dem prosperierenden Weltuntergang. Aufzeichnungen*. St. Pölten 1996 oraz w *Pulkauer Aufzeichnungen*, St. Pölten, Wien 1996.

³⁷ A. Barker, *Charting February 1934...*, s. 137.

³⁸ S. H. Kaszyński, *Cień historii najnowszej*, „Nurt” nr 6/1985, s. 21.

³⁹ E. Białek, *Alois Vogel czyli sztuka przypominania*, „Orbis linguarum”, nr 28/2005, s. 17–18.

ministerialnych i parlamentach, lecz historię przeżywaną przez konkretne jednostki, historię, która dzieli rodziny na małe obozy polityczne, rodzi w nich wrogość i nienawiść. Jest to historia, którą najszybciej porasta trawa bezpowrotnego zapomnienia. Jej uczestnikami są ludzie, którym burzliwy okres wytrąca nagle spod stóp codzienną rzeczywistość i stawia w nowych trudnych sytuacjach, w konflikcie między zakorzenionymi obyczajami, nawykami i rodzinnym dziedzictwem”⁴⁰. Te wszystkie stwierdzenia z powodzeniem można by odnieść również do przedstawionych tu opowiadań austriackiego pisarza.

Bibliografia

Literatura prymarna

- Vogel A., *Całkowite zaciemnienie*, Kraków 1987.
- Vogel, A. *Das Quartet*, [w:] A. Obermayer, W. Schmidt-Dengler (red.), *Alois Vogel. Jahr und Tag Pohanka. Roman und 11 Erzählungen*, Wien 2000, s. 351–358.
- Vogel A., *Der große Tanz*, [w:] tegoż: *Das Fischgericht. Tagtraumerzählungen*, Wien, München 1982, s. 9–17.
- Vogel A., *Der große Tanz*, [w:] Obermayer A., Schmidt-Dengler W. (red.), *Pulkauer Aufzeichnungen und andere Prosa*. Wien, Frankfurt a.M. 2001, s. 157–165.
- Vogel A., *Der Wald aus Porphyry / Porfirowy las*, J. Rzeszotnik (red.), Wrocław 1998.
- Vogel A., *Die grüne Schürze*, [w:] A. Obermayer, W. Schmidt-Dengler (red.), *Alois Vogel. Jahr und Tag Pohanka. Roman und 11 Erzählungen*, Wien 2000, s. 343–350.
- Vogel A., *Die Prinzessin von Trapezunt*, [w:] A. Obermayer, W. Schmidt-Dengler (red.), *Alois Vogel. Jahr und Tag Pohanka. Roman und 11 Erzählungen*, Wien 2000, s. 259–282.
- Vogel A., *Księżniczka Trebizondy (Opowieść Bożonarodzeniowa)*, przeł. M. Kordel-Szcześniak, [w:] E. Mikulska-Frindo (red.), *Opowiadania Aloisa Vogla w przekładach literackich studentów filologii germańskiej*, Wrocław 2010, s. 7–24.
- Vogel A., *Kwartet*, przeł. A. Zalewska, [w:] E. Mikulska-Frindo (red.), *Opowiadania Aloisa Vogla w przekładach literackich studentów filologii germańskiej*, Wrocław 2010, s. 25–31.
- Vogel A., *Pidżama dla pana Dworzaka*, przeł. M. Szebla, [w:] E. Mikulska-Frindo (red.), *Opowiadania Aloisa Vogla w przekładach literackich studentów filologii germańskiej*, Wrocław 2010, s. 32–43.
- Vogel A., *Pulkauer Aufzeichnungen*, St. Pölten, Wien 1986.
- Vogel A., *Rzucony cień*, przeł. I. Maślarz, Kraków 1984.
- Vogel A., *Schlagschatten*, Wien 1977.
- Vogel A., *Taubengurren*, manuskrypt.
- Vogel A., *Unkeuschheit und Standesgericht*, [w:] A. Obermayer, W. Schmidt-Dengler (red.), *Alois Vogel. Jahr und Tag Pohanka. Roman und 11 Erzählungen*, Wien 2000, s. 283–300.

⁴⁰ Chmielewski, A., *Historia spod trawy*, „Odra” nr 12/1984, s. 100.

- Vogel A., *Vom austriakischen Ringelspiel und dem prosperierenden Weltuntergang*, St. Pölten 1996.
- Vogel A., *Wielki taniec*, przeł. M. Zborowska, [w:] E. Mikulska-Frindo (red.), *Opowiadania Aloisa Vogla w przekładach literackich studentów filologii germańskiej*, Wrocław 2010, s. 44–50.
- Vogel A., *Zielony fartuch*, przeł. M. Pałyga, [w:] E. Mikulska-Frindo (red.), *Opowiadania Aloisa Vogla w przekładach literackich studentów filologii germańskiej*, Wrocław 2010, s. 51–56.
- Vogel A., *Z ogrodów Tanatosa*, K. Huszcza (red.), Wrocław 2007.

Literatura sekundarna

- Alabrudzińska E.: „Państwo bez narodu”? Kwestie tożsamościowe a zagrożenie suwerenności Austrii w latach 1918–1938, „Dzieje Najnowsze”, vol. 15, nr 4/2023, s. 5–16.
- Barker A., *Charting February 1934: Karl Kraus, Anna Seghers, Friedrich Wolf, Alois Vogel*, [w:] tegoż: *Fictions from an Orphan State. Literary Reflections of Austria between Habsburg and Hitler*, Martlesham 2012, 113–145.
- Białek E., *Alois Vogel czyli sztuka przypominania*, „Orbis linguarum”, nr 28/2005, s. 17–20.
- Botz, G. *Die Ausschaltung des Nationalrates und die Anfänge der Diktatur Dollfuß' im Urteil der Geschichtsschreibung von 1933 bis 1973*. [w:] tegoż, *Vierzig Jahre danach. Der 4. März 1933 im Urteil von Zeitgenossen und Historikern*. Wien: 1973, s. 31–59.
- Chmielewski A., *Historia spod trawy*, „Odra” nr 12/1984, s. 100–101.
- Czerwińska-Schupp E., *Faszyzm austriacki (1934–1938) – założenia filozoficzno-ideowe, ustrojowe i praktyka polityczna*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” t. I, nr 2/ 2012, s. 87–100.
- Huszcza, K., *Krąg literacki PODIUM. Studium socjologiczno-literackie*, Kraków 2023.
- Huszcza, K., *Posłowie*, [w:] *Z ogrodów Tanatosa*, Wrocław 2005, s. 67–71.
- Kaszyński S. H., *Cień historii najnowszej*, „Nurt” nr 6/1985, s. 21.
- Konrad H., *1927: Justizpalastbrand. Zentraler Wendepunkt der Ersten Republik*, <https://hdgoe.at/justizpalastbrand> [dostęp: 18.02.2025].
- Kożuchowski A., *Czerwona i czarna*, „Polityka”, 19.07.2008, <https://www.polityka.pl/archiwumpolityki/1872752,1,czerwona-iczar-na.read> [dostęp: 18.02.2025].
- Mann T., *Dzienniki 1933–1934*, przeł. I. i E. Naganowscy, Poznań 1995.
- Obermayer A., *Die Romane Alois Vogels*, „Österreich in Geschichte und Literatur“, vol. 256, nr 1/1992, s. 24–35.
- Obermayer A., *Nachwort*, [w:] A. Obermayer, W. Schmidt-Dengler (red.), *Jahr und Tag Pohanka. Roman und 11 Erzählungen*, Wien, München, 2000, s. 367–376.
- Seghers, A., *Tranzyt*, przeł. W. Jedlicka, Warszawa 1975.
- Vogel, A., *Alois Vogel im Gespräch mit Alois Eder und Maria Seitz*, <https://www.litges.at/etcetera/interviews/alois-vogel> [dostęp: 17.02.2025].
- Weinzierl U., *Die Schriftsteller und der Februar 1934*. [w:] tegoż, *Februar 1934. Schriftsteller erzählen*, Wien, München 1986.

Słowa kluczowe

Alois Vogel, opowiadania, rewolta lipcowa w 1927 roku, powstanie robotników w 1934 roku, literatura austriacka

Abstract

The interwar period in Austria in selected short stories of Alois Vogel

The main aim of this article is to present Alois Vogel's perspective on the political and social situation in the interwar period in Austria in his selected short stories. In these texts, the writer revisits, among other things, the July revolt of 1927 and the suppressed workers' uprising of February 1934. These events led to the seizure of power by the authoritarian rule of the 'Ständestaat' (1934–1938) and eventually – against the intentions of the ruling elite – to the annexation of the country by the Third Reich. As in the novel *Refractions*, Alois Vogel reports events from the perspective of the so-called 'common man' and analyses their impact on people's daily lives, describing the intensification of antagonisms and social conflicts. Also in terms of the plots used, the character palette and the narrative technique employed, the stories show similarities to Vogel's novels *Refractions* and *Total Blackout*.

Keywords

Alois Vogel, short stories, July Revolt of 1927, workers' uprising of 1934, Austrian literature